

Napredni intelektualci v (možnem) posttotalitarnem obdobju

VOJAN RUS

V svojem referatu in tezah ugotavljam, da je sedaj morda nastal največji preobrat v človeški zgodovini v zadnjem desetisočletju, ker so največje in velike države trenutno zamenjale politiko sile s politiko miru, ker je sedaj v svetu več pluralizma kot totalitarizma (čeprav imamo še močne avtoritarnosti) in ker so vzroki za to veliko spremembo čisto realni: velike sile so uvidele, da politika sile lahko najprej uniči njih same in da politika totalitarizma vodi do takih katastrofalnih posledic kot so bile posledice hitlerizma za samo Nemčijo ali stalinizma za samo Rusijo ali maoizma za samo Kitajsko. Zato je sedaj morda nastopilo razdobje, v katerem bo, grobo rečeno, morda v človeštvu malo več pozitivnega kot negativnega, malo več življenja kot smrti.

Sedaj se zastavlja vprašanje, kakšna je vloga in mesto intelektualcev, potem ko se je zrušil zadnji veliki totalitarizem? Potem, ko se je zrušil berlinski zid in ko je padel stalinizem v vsej vzhodni Evropi, je pred nami naenkrat zelo zanimiv pojav: skoraj nikjer ni totalitarizma, ki bi surovo preganjal intelektualce, obenem pa je glas samostojnih in izvirnih ustvarjalnih intelektualcev danes v celem svetu bistveno manj prisoten in viden kot v 19. in 20. stoletju. Zakaj tako? Ali je sedaj, ko morda nastopa doba postopne evolucije, namesto raznih silovitih prelomov, ali je sedaj intelektualec nepotreben? Ali pa je sedaj del intelektualcev napačno razumel odnos z novo politiko in je zato izgubil svoj intelektualni status? In v zvezi s tem: ali intelektualec, ki želi to ostati, lahko aktivno vsakodnevno deluje v politiki, v politični stranki in v državnih organih? In podobno vprašanje: ali danes intelektualec nujno preneha biti intelektualec, če je religiozen?

Nadalje se zastavlja vprašanje: ali ima v današnjih bolj mirnih časih delovanje intelektualca še kakšen smisel, kot ga je nedvomno imelo za časa velikih totalitarizmov, za časa stalinizma in fašizma? Ali je še vedno glavna vloga intelektualca, da z junaško plemenito potezo izzove totalitarizem in s svojo žrtvijo priča, da je svobodni duh še možen; ali je sedaj način dela intelektualca bistveno drugačen? Življenjsko usodno bo v naslednjem stoletju vprašanje: kakšna je vloga intelektualca v spreminjanju potrošniške družbe v družbo z novo urbano kulturo, ki jo sedaj zahod še nima in tudi Evropa še ne? Ali ima intelektualec še kakšne pomembne naloge pri nastajanju te nove kulturne družbe? Brez nje (in ujeti v potrošništvo) lahko spremenimo južno Evropo kmalu v puščavo. Če ne zamenjamo potrošniškega modela, Evropa ne bo več svetovno konkurenčna, ker imamo zelo drago delovno silo: z novo kulturo pa postanemo bolj varčni, bolj konkurenčni in lahko lepše živimo kot danes.

TEZE

1

Prav pred letom 2000 se je prebila na površje človeštva morda največja svetovnozgodovinska novost v zadnjih 10.000 letih: premoč svetovnega miru nad vojno, svetovnega pluralizma nad totalitarizmom.

Ceprav ta zgodovinska sprememba še ni prav nič zagotovljena (in so še možnosti

krepitev totalitarizma), je vendarle možna zaradi: a) spoznanja velikih držav, da je politika vojne in skrajnega totalitarizma za njih same najbolj uničujoča; b) propada vseh največjih totalitarizmov ob koncu 20. stoletja; in c) odsotnosti celovitega notranjega totalitarizma (so še elementi avtoritarnosti) v vseh sodobnih velikih in večjih državah.

2

Družbeni razvoj človeštva bo vedno - in tudi po možnem padcu svetovnega totalitarizma - vseboval večplastna nasprotja, bo vedno izrazito neenakomeren in večdimenzionalen, z zapletenimi in težko razvidnimi problemi. Zato bodo intelektualci človeštvu vedno potrebni kot intenzivni soustvarjalci kritične in ustvarjalne družbene zavesti.

Kot vedno v zgodovini, so danes in bodo jutri možni in potrebni intelektualci na vseh področjih: v znanosti, šolstvu, umetnosti, religiji, gospodarstvu, politiki in medijih; intelektualci so vedno in bodo vedno povezovali svoja specialistična področja s širšo družbeno problematiko.

3

Vloga intelektualcev je danes v krizi v vseh delih človeštva.

Zlasti očitna je sedanja nenadna, skoraj popolna izginitve žive dejavnosti kritičnih intelektualcev v "deželah tranzicije", v bivših "socialističnih" deželah Vzhodne, Srednje in Jugovzhodne Evrope (Balkana).

Očitni so pojavi razočaranja, umika iz javnega življenja in pasivizacije številnih intelektualcev v teh deželah.

4

Eden od očitnih razlogov krize dela intelektualcev v "deželah tranzicije" je podrejanje dela intelektualcev ozkim, banalnim interesom političnih strank in drugim ozkim interesom (zlasti nacionalizmu, novemu etatizmu in populizmu).

Prevlada teh ozkih interesov ima na vseh področjih "tranzicije" očitne zaviralne posledice.

Za uspešen družbeni razvoj bo zato tudi v bodoče nujna družbeno priznana in realizirana avtonomija znanosti, umetnosti, šolstva, religije in medijev. Intelektualna kritičnost in ustvarjalnost lahko deluje v družbenem razvoju optimalno le v okviru take zagotovljene avtonomije.

Intelektualci lahko uspešno delujejo tudi v političnih strankah ali v oblasti ali v religiji ali v medijih. Toda samo tedaj, če so sposobni odločno obdržati avtonomno odklonilno stališče do ožjih interesov v svojih okoljih, če v ta okolja vnašajo praktično etiko in kvalitetno metodologijo in če samostojno povezujejo svoja specialistična področja s širšo družbeno problematiko (pri nas Slomšek, Janez Evangelist Krek, Canjkar v religiji; Cankar, Krleža in Masaryk v političnem gibanju).

5

S propadom vseh velikih totalitarizmov in z možnim (še ne gotovim) nastopom dolgega obdobja sorazmerno mirnega razvoja v večini človeštva se bistvo avtonomne in kritične vloge intelektualcev ne bo spremenilo.

Zelo pa se v teh novih pogojih spreminjajo oblike in smeri delovanja intelektualcev.

V soočanju z najstrašnejšimi totalitarizmi v 20. stoletju - s fašizmom, hitlerizmom, stalinizmom in z maoizmom - je bila posebno plodna protestniška in pogosto celo junaška drža intelektualcev in večkrat je bilo možno samo individualno delo v žigosanju totalitarizmov (samizdat ipd.).

S propadom vseh velikih totalitarizmov so se bistveno spremenili pogoji, načini in smeri delovanja intelektualcev.

Glavni današnji vzrok krize dela intelektualcev (apatija, eskapizem, pasivizem) je: le redki so izgradili nove načine delovanja, ki ustrezajo novim pogojem, ker niso bili pripravljeni na te nove razmere.

6

Novi pogoji možnega (še negotovega) sorazmerno mirnega, dolgoročnega svetovnega in evropskega razvoja zahtevajo tudi nove načine delovanja intelektualcev.

Sedaj niso več glavna spodbuda zgodovinskega napredka posamična junaška in mučeniška dejanja intelektualcev (Hus, antifašistični intelektualci, disidenti v času stalinizma, Aliende in dr.), ki so v soočanju s totalitarizmi bliskovito osvetlila temna nebo in vlila drobno upanje, da je za obzorji popolnega mraka še svetloba.

Sedaj so najbolj učinkoviti drugačni načini delovanja kot v času totalitarizma. Ti so podobni (samo podobni, ne enaki) delovanju intelektualcev v času sorazmerno stabilnega razvoja Evrope, Slovenije in sveta med leti 1860-1914 (seveda morajo biti podobni intelektualci povsem izvirni in ne morejo kopirati tega preteklega obdobja).

Novi načini delovanja intelektualcev zahtevajo še vedno dosledno avtonomno, dosledno pokončno držo in določeno pripravljenost za odrekanje. Vendar je danes zlasti potrebno še več dolgoročne temeljitosti kot v soočanju z velikimi totalitarizmi.

Verjetno so med sestavinami učinkovite vloge intelektualcev v možnem posttotalitarnem obdobju tudi:

A - Intenzivno delo na sintezi razvojnih smeri več družbenih področij (pri nas: Zois, Prešeren, Cankar, Krlježa, Kocbek, Trstenjak idr.).

Filozofski abstrakcionizmi vseh vrst ("marksistični" in "nemarksistični") onemogočajo tako intelektualno sintezo, brez katere je intelektuallec zelo nemočen, brez kompasa v zapleteni, večplastni in večbarvni posttotalitarni družbi.

Seveda: prav nobena intelektualna sinteza ni bila in nikoli ne bo absolutna resnica. Toda težnja k sintezi je danes in bo jutri bolj nujna kot kdajkoli v preteklosti.

B - Graditeljsko, evlucijsko "drobno" delo (pri nas: Vodnik, Levstik, Slomšek, Janez Evangelist Krek idr.). Masarykov izraz "drobno delo" terminološko ni najboljši. Je pa vsebinsko točen kot označitev vztrajnega, dolgoročnega in sistematičnega kulturnega dela več generacij, ki gradijo nove kulturne kvalitete: predvsem z ustvarjalnim delom in ne na način trenutnih pretresljivih žrtev, niti z ambicijo hitrih političnih rešitev.

C - Družbenokulturni napredek v možnem, novem posttotalitarnem obdobju zahteva **več intelektualne kreativnosti** kot kdajkoli prej.

Dejansko "stanje duha" med znatnim delom deklariranih intelektualcev v "deželah tranzicije" pa je prav nasprotno kreativnosti. Po uspešnem in zgodovinskem pomembnem rušenju vseh glavnih totalitarizmov, številni intelektualci po letu 1990 ne gradijo nove družbe s kreativnostjo, ampak jo poskušajo nadomestiti z neplodnim prenašanjem osiromašenih in dogmatiziranih formul iz 19. stoletja (ali celo iz 17. ali 18. stoletja).

Eden od glavnih (še odsotnih) dokazov za oživljanje ustvarjalnosti intelektualcev

v "deželah tranzicije" bi bila: uresničena sposobnost dialoške sinteze med najnovejšimi vrednotami Zahoda in človeštva z zelo različnimi konkretnimi pogoji vsake dežele. Na žalost pa je na tem zgodovinskem izpitu padlo precej intelektualcev.

Tovrstna kreativnost - ustvarjalno spajanje najnovejših vrednot človeštva in zelo različnih konkretnih razmer - pa je tudi odsotna naloga intelektualcev v tako pomembnih področjih, kot so veliki muslimanski kulturni prostor, Azija in Latinska Amerika.

Vzroki za precej splošno krizo intelektualcev v sodobnem svetu so torej precej razpoznavni.

7

Potrošniška družba v razvitih deželah, ki množično otopi osebnostni razvoj in razmah kreativnih moči, ni totalitarizem, ki bi ga morali rušiti z velikimi junaškimi dejanji, ampak jo je možno prerasti samo s prevratom duha v vodečih slojih Evrope in Zahoda, samo z družbenim konsenzom in samo z množičnim kulturnim delom (ki bi bilo podobno množični amaterski duhovni in telesni kulturi v Sloveniji in Češki v drugi polovici 19. stoletja, vendar v zelo novih vsebinah in oblikah, ki ustrezajo novim tehničnim sredstvom in novim oblikam družbe.).

Ta možna kulturna evolucija-revolucija pa danes še bolj potrebuje pomoč kvalitetne intelektualne sinteze (znanj, zamisli in vrednot) kot v prejšnjih časih.

8

Preraščanje potrošniške družbe z novo urbano in posturbano kulturo se lahko izvrši samo kot mirna evolucija-revolucija duha in vrednot; le-to lahko izvede samo veliko novega kvalitetnega kulturnega dela, najlažje v okvirih parlamentarnega političnega sistema in v okviru socialno-tržnega gospodarstva, ki je značilno za del Evrope.

Zato ta duhovna evolucija-revolucija sploh ni možna kot boj na barikadah ali kot gverila v gorah in v mestih.

9

Brez odločnega preraščanja potrošniške družbe z novo urbano in posturbano kulturo, ki je bolj ekonomična kot vladajoče potrošništvo in okolju bolj prijazna ter bolj spodbudna za množični razvoj duhovnih sil in osebnosti, bo Evropa lahko kmalu zelo življenjsko ogrožena z raznimi krizami: z nepovratnim uničevanjem naravnega okolja, s prevlado puščav v Južni Evropi, še nadaljnje upadanje konkurenčne sposobnosti Evrope v tekmovalnosti z drugimi deli sveta in z velikim zastojem sposobnosti evropskega prebivalstva ter sintetična posledica vsega tega: padeč standarda in vpliva Evrope v svetu.